

Θεόδωρος Κατσανέβας*

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ: Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κανένας δεν μπορεί να σκεφτεί μια έννοια, υποστηρίζει ο φιλόσοφος Hegel, χωρίς να θέσει ταυτόχρονα την αντίθεσή της. Από τη διαλεκτική αυτή διαδικασία προκύπτουν τα τρία στάδια της σκέψης: θέση, αντίθεση, σύνθεση.¹

Στην πραγματικότητα, βέβαια, υπάρχουν μεγάλα περιθώρια για τον καθορισμό των αντιθέσεων, γιατί η έννοιά τους, όπως την είδε ο Durkheim, μπορεί να είναι ένα επιπρόσθετο αυθύπαρκτο δεδομένο.² Αναμφίβολα, η επιστημονική σκέψη δεν είναι ενιαία. Αυτό αφορά ιδιαίτερα τις κοινωνικές επιστήμες όπου, σε αντίθεση με τις φυσικές, είναι δύσκολο να γίνουν αποδεκτά αξιώματα, όπως λ.χ. ο νόμος της βαρύτητας.

Για να μειωθούν αυτές οι αδυναμίες, η οικονομική επιστήμη κάνει ευρεία χρήση των μαθηματικών που της προσδίδουν έναν περισσότερο ορθολογικό χαρακτήρα. Όμως κι εδώ, υπάρχει αμφισβήτηση, αφού τα δεδομένα που παίρνονται υπ' όψη στις μαθηματικές εκτιμήσεις είναι κι αυτά εύαλωτα σε υποκειμενικές

* Αναπληρωτής Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Πειραιά.

1. Βλέπε Bouthoul G., 1965, *Ιστορία της Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος, σ. 39. Επίσης, Φακιολάς Ν., 1978, *Βασικές Γνώσεις Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 101-102.

2. Durkheim E., 1978, *Κανόνες Κοινωνιολογικής Μεθόδου*, Αθήνα, Gutenberg. Επίσης, Κασσιμάτης Γρ., 1966, *Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν*, Αθήνα, σ. 103.

κρίσεις ή λάθη. Μ' άλλα λόγια, το μονοπώλιο της αλήθειας και της αντικειμενικότητας δεν είναι εύκολο να υπάρξει στις κοινωνικές επιστήμες, κι αυτό γιατί κατατίθενται πολλές αντίθετες απόψεις που συνδέονται με επικρατούσες αντιλήψεις και εξωγενείς επιρροές. Ίσως το κοινά αποδεκτό αξίωμα των κοινωνικών επιστημών, και ιδιαίτερα της οικονομικής, να είναι η επιδίωξη βελτίωσης της ποιότητας της ζωής και του πνεύματος της ανθρώπινης κοινωνίας. Κανένα φιλοσοφικό ρεύμα ή πολιτική ιδεολογία δε θα αρνηθεί ότι δε συμφωνεί στην επίτευξη αυτού του στόχου. Όμως εκεί που υπάρχουν διαφορές είναι στα μέσα, στη μεθοδολογία και στον τρόπο σκέψης. Εδώ υπεισέρχονται πολλές απόψεις που, αν ομαδοποιηθούν, μπορούν να καταλήξουν σε δύο κυρίαρχες θέσεις που, σύμφωνα με τη λογική της διαλεκτικής, συνιστούν τη θέση, την αντίθεση και τη σύνθεση. Αυτό δε σημαίνει ότι όσοι υποστηρίζουν τη μία θέση ή την αντίθετη είναι υποχρεωμένοι να συμβιβαστούν με τη σύνθεση, έστω κι αν κάτι τέτοιο συμβαίνει συχνά. Όπως υποστηρίζει ο Hegel, είναι δυνατό σε επόμενη φάση η σύνθεση να γίνει αντίθεση σ' ένα ανώτερο επίπεδο, κι έτσι να συνεχίζεται αδιάκοπα. Η παρουσίαση των όποιων αντίθετων ρευμάτων σκέψης αποτελεί απαραίτητη υποχρέωση της ακαδημαϊκής διδασκαλίας. Η από καθέδρας διδασκαλία, το ύψιστο αυτό λειτουργήμα που διαμορφώνει την πνευματική ηγεσία του αύριο, οφείλει να στέκεται με ίσες αποστάσεις όπου υπάρχουν αντιτιθέμενα ρεύματα σκέψης στις κοινωνικές επιστήμες. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η ακόλουθη περικοπή από επιστολή που έστειλαν το 1895 οι εμπνευστές της δημιουργίας του London School of Economics, Sidney and Beatrice Webb, σχετικά με το ίδιο ζήτημα.

«Το 1895 επισκέφτηκα τον Sir Owen Roberts και προσπάθησα να τον κάνω να ενδιαφερθεί για τη Σχολή και να του πω με ειλικρίνεια τις απόψεις μου για το ζήτημα. Είπα ότι, όπως γνωρίζετε, ήμουν ένα πρόσωπο αφοσιωμένο σε ριζοσπαστικές και σοσιαλιστικές αρχές. Και θα ήθελα η πολιτική που πιστεύω να επικρατήσει. Αλλά ταυτόχρονα ήμουν ένας ξεχωριστός οπαδός της Γνώσης, της Επιστήμης και της Αλήθειας. Πίστευα ότι υποφέρουμε πολύ από απουσία έρευνας σε κοινωνικά θέματα και θα ήθελα να προωθήσω κάτι τέτοιο. Πιστεύω ότι η έρευνα και οι νέες ανακαλύψεις θα αποδείξουν ότι έστω ένα μέρος των θέσεών μου είναι σωστές, αλλά, αν αποδειχθεί το αντίθετο, θα το συνεκτιμήσω ως κέρδος που αποτρέπει λάθη και με

*χαρά θα απορρίψω τις θέσεις μου. Πιστεύω ότι αυτό είναι σωστό».*³

Με την όσο γίνεται καλύτερη πρόσβαση στις αντιτιθέμενες απόψεις, ο αποδέκτης μπορεί να τις επεξεργαστεί με βάση τις γνώσεις, τις καταβολές, τις προτιμήσεις του και να καταλήξει σε δικά του συμπεράσματα και επιλογές. Σημασία έχει να μπορεί να υποστηρίξει την άποψή του με επιχειρήματα που να στηρίζονται στη γνώση. Προϋπόθεση της κριτικής σκέψης είναι ο εφοδιασμός με βαθιά και ευρεία γνώση όλων των διστάμενων απόψεων.

Με την ίδια έννοια, η αλήθεια μπορεί να είναι αντικειμενική, κυρίως όσον αφορά φυσικά φαινόμενα. Αν βρέχει ή χιονίζει, λ.χ., δεν επιδέχεται τη διαδικασία της αμφισβήτησης ή της διαλεκτικής. Αντίθετα, οι επιπτώσεις ενός τέτοιου φυσικού φαινομένου στην οικονομία ή στην ψυχολογία είναι επιδεκτικές πολλών ερμηνειών. Κατά συνέπεια, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η εύρεση της αντικειμενικής αλήθειας στις κοινωνικές επιστήμες δεν είναι εύκολη υπόθεση και ότι για την προσέγγιση ενός τέτοιου στόχου απαραίτητη προϋπόθεση είναι η αντικειμενική παρουσίαση όλων των απόψεων που υπάρχουν για τα αμφιλεγόμενα κοινωνικά ζητήματα. Η εξέλιξη της θεωρίας της οικονομικής, της οικονομικής της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων αντικατοπτρίζει την ύπαρξη πολλών διαφορετικών ρευμάτων σκέψης. Η αντιπαράθεση αντίθετων απόψεων υπήρξε πάντα ένα γόνιμο πεδίο πάνω στο οποίο η εξέλιξη της θεωρίας, που αλληλοεπηρεάζεται και από την καθημερινή πρακτική, έκανε πολλά βήματα προς τα εμπρός. Έτσι, επιβεβαιώνεται και ο Durkheim που, όπως ήδη αναφέρθηκε, θεωρεί τη διαδικασία των αντιθέσεων ένα επιπλέον αυθύπαρκτο δεδομένο.

Η θεωρία της οικονομικής της εργασίας πορεύτηκε υπό τη σκιά της πορείας της οικονομικής, ενώ αλληλοσυνδέεται με την αντίστοιχη εξέλιξη των εργασιακών σχέσεων που επηρεάζονται και από άλλους κλάδους των κοινωνικών επιστημών, και ιδιαίτερα από την κοινωνιολογία. Υπάρχουν πολλές διαφορετικές απόψεις που έχουν επηρεάσει και καταγραφεί στη θεωρία, οι οποίες δίνουν έμφαση σε διαφορετικά ζητήματα και προσεγγίσεις.

Με μεγάλη αφαίρεση και προσέγγιση μπορεί να επιχειρηθεί η ομαδοποίηση των διαφορετικών απόψεων σε δύο ή έστω σε τρία

3. Mackenzie N., 1978, *The Letters of Sidney and Beatrice Webb*, Vol. II, Parneship, CUP/LSE. Επίσης, Starkey D., 1995, LSE, *Centenary Review 1895-1995*.

μεγάλα ρεύματα ή σχολές σκέψης.⁴ Η ομαδοποίηση που παρατίθεται εδώ γίνεται με ευρύτερα και μερικώς διαφορετικά κριτήρια απ' αυτά που αφορούν την ιστορία της οικονομικής θεωρίας, κι αυτό γιατί αφορά και τους δύο διαπλεκόμενους κλάδους της οικονομικής της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων. Η πρώτη τέτοια σχολή είναι η «νεοκλασική σχολή», με πλούσια βιβλιογραφία, που ανατρέχει στις πηγές του πατέρα της πολιτικής οικονομίας, Adam Smith.⁵ Η δεύτερη σχολή, η «θεσμική σχολή», βρίσκεται μερικώς στον αντίποδα της πρώτης και διακρίνεται για ευρύτερη διασπορά απόψεων και μεγαλύτερη συγγένεια με τις εργασιακές σχέσεις και την κοινωνιολογία της εργασίας.

Η τρίτη σχολή σκέψης είναι η «νεομαρξιστική ή ριζοσπαστική σχολή», η οποία αναπτύχθηκε κυρίως στη Δυτική Ευρώπη, αν και σήμερα η απήχισή της είναι μειωμένη εξ αιτίας της κατάρρευσης του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού».

2. Η ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Η νεοκλασική σχολή έχει τις ρίζες της στην κλασική οικονομική θεωρία του Adam Smith, του David Ricardo⁶ και άλλων επιφανών οικονομολόγων των αρχών του 19ου αιώνα. Ο βασικός ιδρυτής της νεοκλασικής σχολής είναι ο Alfred Marshall, ο οποίος δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Cambridge της Μεγάλης Βρετανίας μεταξύ 1885 και 1908.

Ο Marshall μπορεί να θεωρηθεί ο πατέρας της σύγχρονης ακαδημαϊκής οικονομικής διδασκαλίας και σκέψης αφού ήταν ο πρώτος που ανέπτυξε και εκλαΐκευσε το αλφαβητάριο των οικονομολόγων, το διάγραμμα της προσφοράς και ζήτησης, γνωστό και ως καμπύλη του Marshall.⁷

4. Για μια ευρύτερη ανάλυση των διαφόρων οικονομικών ρευμάτων και σχολών, βλ. Χουμανίδης Θ. και Καραγιάννης Α., 1995, *Ιστορία Οικονομικής Μεθοδολογίας*, Αθήνα, Interbooks. Επίσης, Χουμανίδης Θ., 1979, *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Αθήνα, Παπαζήσης.

5. Smith A., 1776, *The Wealth of Nations*, Clarendon Press, 1976.

6. Ricardo D., 1817, *On the Principles of Economic, of Political Economy and Taxation*.

7. Marshall A., 1920, *Principles of Economics*, London. Από την περίοδο που εμφανίστηκε ο Marshall καταγράφηκε ο όρος οικονομική επιστήμη, ή οικονομικά. Πιο πριν ήταν πιο διαδεδομένος ο όρος πολιτική οικονομία. Βλ. Καραγιάννης Α., «ως ανωτέρω».

Οι αναλύσεις του Marshall δεν αφορούν ειδικά την οικονομική της εργασίας, αλλά τη γενικότερη μικροοικονομική θεωρία η οποία έχει εφαρμογές σε εργασιακά ζητήματα. Η νεοκλασική σχολή βρήκε άξιους συνεχιστές στο πρόσωπο του John Hicks ο οποίος ανέπτυξε τις έννοιες της προσφοράς και ζήτησης εργασίας.⁸ Ο Αμερικανός Paul Douglas επίσης συνέδεσε αντέ τις θεωρητικές υποθέσεις με εμπειρικά στατιστικά δεδομένα.⁹

Με την οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1930 και την έλευση του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, η απήχηση της νεοκλασικής σχολής μειώθηκε, επειδή φάνηκε ότι αδυνατούσε να δώσει λύσεις σε προβλήματα της περιόδου εκείνης. Από τη δεκαετία του 1950, όμως, με επικεφαλής τον Milton Freedman του Πανεπιστημίου του Σικάγου, επανήλθε με ιδιαίτερη βαρύτητα στο προσκήνιο της οικονομικής σκέψης.

Άλλοι εξέχοντες εκπρόσωποι της ίδιας σχολής και περιόδου είναι οι Theodore Schultz, George Stigler, H.G. Lewis, Jacob Mincer, Melvin Reder, Sherwin Rosen¹⁰ και ο Albert Rees, ο οποίος αναφέρθηκε στην οικονομική θεωρία για τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, καθώς και στις σχέσεις του οικονομικού κύκλου, της ανεργίας και του πληθωρισμού.¹¹

Η νεοκλασική σχολή δίνει βαρύνουσα σημασία στη λειτουργία των αγορών οι οποίες προσδιορίζουν το ύψος των μισθών και την κατανομή της εργασίας. Θεσμικοί παράγοντες, όπως η λειτουργία των επιχειρήσεων, των συνδικαλιστικών οργανώσεων, η παράδοση και ο πολιτισμός, οι κοινωνικές τάξεις, η κατανομή του πλούτου, οι κοινωνικές ανισότητες κ.λπ., θεωρούνται ως δεδομένοι και αλληλοαναιρούμενοι, και κατά συνέπεια δε συνηγορούνται.

Η νεοκλασική θεωρία δίνει έμφαση στην έννοια του οικονομικού ανθρώπου ο οποίος επιδιώκει να μεγιστοποιήσει το επίπεδο της ζωής του, πάντοτε προσπαθώντας για το καλύτερο και ανώτερο

8. Hicks J., 1932, *The Theory of Wages*, New York, Macmillan.

9. Douglas P., 1934, *The Theory of Wages*, New York, Macmillan.

10. Βλ. Becker G., 1976, *The Economic Approach to Human Behavior*, Chicago, University of Chicago Press. Επίσης, Kaufman B., *Models of Man in Industrial and Labor Relations Review*, 43, No 1, October 1989.

11. Rees A., 1962, *The Economics of Trade Unions*, Cambridge University Press. Επίσης, Rees A., *Industrial Conflict and Business Fluctuations*, *Journal of Political Economy*, LXXXIII(6), 1965.

αποτέλεσμα, με δεδομένο το πλαίσιο και τις δυνατότητες που υπάρχουν. Βασική αρχή «του αόρατου χεριού» που κινεί αυτή την ορθολογική συμπεριφορά είναι η μεγιστοποίηση του οικονομικού αποτελέσματος. Η επίτευξη δηλαδή «του μεγαλύτερου δυνατού αποτελέσματος με τη μικρότερη δυνατή θυσία ή κόστος». Ή αλλιώς, σύμφωνα και με τον λεγόμενο «χρυσό κανόνα», η προσπάθεια για τη μεγιστοποίηση των κερδών ή της χρησιμότητας συνεχίζεται όσο η οριακή αύξηση του κέρδους είναι μεγαλύτερη από την οριακή αύξηση του κόστους.

Επίσης, βασική υπόθεση της ίδιας σχολής είναι ότι πρόκειται για ατομικές συμπεριφορές που σε μεγάλο βαθμό εξαρτώνται από τις συμπεριφορές ή τις σκέψεις άλλων ατόμων.

Η νεοκλασική σχολή υποστηρίζει ότι η αγορά εργασίας είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστική, αφού διαθέτει μεγάλους αριθμούς αγοραστών και πωλητών του αγαθού εργασία, γεγονός που συνεπάγεται σχετικά εύκολη είσοδο και έξοδο στην αγορά. Αυτές οι υποθέσεις κατ' επέκταση έχουν ως αποτέλεσμα η προσφορά και ζήτηση να προσδιορίζουν μια σταθερή ισορροπία, και οι παράγοντες της αγοράς να είναι οι κύριοι διαμορφωτές των μισθών και της κατανομής της εργασίας.

3. Η ΘΕΣΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Η θεσμική σχολή στην οικονομική της εργασίας έχει τις ρίζες της στις αρχές του αιώνα μας και στις δημοσιεύσεις των Αμερικάνων οικονομολόγων Thorstein Veblen, Wesley Mitchell και John R. Commons του Πανεπιστημίου του Wisconsin, ο οποίος θεωρείται και ο ιδρυτής της ομώνυμης σχολής σκέψης.¹² Στη Μ. Βρετανία επίσης οι καθηγητές του London School of Economics, Sidney και Beatrice Webb, όπως και οι Αμερικάνοι συνάδελφοί τους, αντιπαρήλθαν τις δυνάμεις της αγοράς και έδωσαν κυρίαρχη έμφαση σε ιστορικές αναλύσεις της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, των συνδικαλιστικών οργανώσεων και της καθημερινής πραγματικότητας των εργασιακών ζητημάτων.¹³

12. Βλέπε Dorfman J., 1963, *Institutional Economics: Veblen, Commons and Mitchell Reconsidered*, University of California Press.

13. Sidney and Beatrice Webb, 1929, *The History of Trade Unionism*, London, Longmans.

Μετά την κρίση του 1933, και ειδικότερα στις δεκαετίες 1940, 1950 και 1960, μεγάλη απήχηση είχαν οι απόψεις των «νεο-θεσμικών», όπως οι John Dunlop, Lloyd Reynolds, Clark Kerr, Arthur Ross, Richard Lester, οι οποίοι συνδύαζαν τα ιστορικά και θεσμικά δεδομένα με τη λειτουργία και τις επιρροές της αγοράς εργασίας.¹⁴

Επίσης, στη σχολή αυτή θα πρέπει να συμπεριληφθούν οι Βρετανοί αναλυτές Alan Flanders, Hue Clegg και George Bain, του Πανεπιστημίου Warwick, οι οποίοι επικεντρώθηκαν στις εφαρμοσμένες πτυχές των εργασιακών σχέσεων και των συλλογικών διαπραγματεύσεων.¹⁵

Ο μεγάλος Βρετανός οικονομολόγος John Meynard Keynes συνήθως κατατάσσεται στη νεο-κλασική σχολή. Επειδή όμως οι απόψεις του σε πολλά σημεία βρίσκονται στον αντίποδα της νεο-κλασικής σχολής του Σικάγου, του Milton Freedman, ενώ υπάρχει αρκετή συγγένεια στη μεθοδολογία και τα ενδιαφέροντα ορισμένων θεωρητικών των εργασιακών σχέσεων, θα μπορούσε ίσως να συμπεριληφθεί έστω με αρκετή αφαίρεση κάτω από την ευρύτερη ομπρέλα της θεσμικής σχολής. Το ίδιο ισχύει και για τον A. Philips, ο οποίος, όπως και ο Keynes, έχει ασχοληθεί ειδικότερα με ζητήματα που ενδιαφέρουν την οικονομική της εργασίας, όπως η σχέση ανάμεσα στον πληθωρισμό και την ανεργία.¹⁶

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και μέχρι σήμερα, εμφανίστηκε η ομάδα των θεσμικών οικονομολόγων, η οποία ως σημείο αναφοράς

14. Kerr C., 1971, *Neoclassical Revisionists in Labor Economics - 1949 - 1960 - R.I.P.* Επίσης, Kaufman B., *How Labor Market Works: Reflections on Theory and Practice* by John Dunlop, Clark Kerr, Richard Lester and Lloyd Reynolds, 1988, Lexington Mass. Lexington Books. Επίσης, Dunlop J., 1958, *Industrial Relations Systems*, Southern Illinois University Press. Επίσης, Reynolds R., 1949, *Labor Economics and Labor Relations*, Prentice Hall. Επίσης, Kerr C., Harbinson F., Dunlop J., Myers C. (March 1995), «The Labor Problem in Economic Development», *International Labour Review*, March 1995.

15. Flanders A., 1969, *Collecting Bargaining*, Penguin. Επίσης, Clegg H, 1970, *The System of Industrial in G. Britain*, 1970, London, Blackwell. Επίσης, Bain G., 1970, *The Growth of White Collar Trade Unionism*, London, Clarendon.

16. Keynes J.M., 1936, *General Theory of Employment, Interest and Money*, London. Επίσης, Phillips A., «The Relation Between Unemployment and Rates of Change in Money in The United Kingdom, 1862 - 1957», *Economica*, 25, November 1958. Στις περισσότερες συζητήσεις για την περιώνυμη καμπύλη Phillips, ο αριθμός μεταβολής των μισθών έχει αντικατασταθεί από το ρυθμό μεταβολής των τιμών.

χρησιμοποιεί τον όρο «κατατημένη αγορά εργασίας» (SLM - Segmented Labor Market) και εκπροσωπείται από τους Michael Piore, Peter Doeringer και Barry Bluestone.¹⁷ Η ομάδα αυτή δίνει έμφαση, εκτός των άλλων, στο φαινόμενο του κορπορατισμού, στην κατάτμηση της αγοράς εργασίας καθώς και στις επιδράσεις κοινωνικών δεδομένων, όπως οι ταξικές και φυλετικές διακρίσεις, κ.λπ..

Αν και στη θεσμική σχολή συμπεριλαμβάνεται μια ευρεία πλατφόρμα απόψεων και θέσεων, υπάρχουν ορισμένα βασικά στοιχεία στη θεωρία και στη μεθοδολογία που μπορεί να θεωρηθούν κοινά. Οι θεσμικοί αναλυτές βασικά απορρίπτουν τη νεοκλασική αρχή του οικονομικού ανθρώπου. Πολλοί απ' αυτούς υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι δεν κινούνται με γνώμονα τη μεγιστοποίηση (maximization) των οικονομικών τους στόχων, αλλά έχουν για κίνητρο την έννοια της ικανοποίησης (satisfaction). Αυτό σημαίνει ότι ένα άτομο προωθεί τους στόχους του έως ότου φτάνει στο επίπεδο που νιώθει ότι ικανοποιείται, έστω κι αν μπορεί να επιτύχει ακόμα υψηλότερους στόχους.

Επίσης, υποστηρίζεται ότι οι ανθρώπινες επιλογές είναι λιγότερο ορθολογικές και συνεπείς απ' ό,τι υποθέτει το μοντέλο του οικονομικού ανθρώπου. Το κύριο πρόβλημα είναι ότι το ανθρώπινο μυαλό έχει περιορισμένες δυνατότητες για να κάνει όλους εκείνους τους πολύπλοκους υπολογισμούς ώστε να παίρνει τέτοιες ορθολογικές αποφάσεις. Αυτό έχει αποκληθεί από τον Herbert Simon «περιορισμένος ορθολογισμός» της ανθρώπινης συμπεριφοράς.¹⁸

Επί πλέον, οι θεσμικοί υποστηρίζουν ότι η συμπεριφορά και οι προτιμήσεις ενός ατόμου ή ομάδας εξαρτώνται από τη συμπεριφορά και τις προτιμήσεις άλλων. Αυτές οι προτιμήσεις δεν είναι ενδογενείς αλλά εξωγενείς, με την έννοια ότι διαμορφώνονται και αλλάζουν μαζί με τη δυναμική εξέλιξη του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος. Οι αποφάσεις των ανθρώπων, λένε οι θεσμικοί, παίρνονται με βάση τις μέσες και όχι τις οριακές αξίες. Αυτό συνδέεται με το γεγονός ότι οι πληροφορίες που υπάρχουν αναφέρονται σε μέσους μισθούς και μέσο κόστος, ενώ εκπροσωπούν

17. Cain G., December 1976, «The Challenge of Segmented Labor Market Theories to Orthodox Theory», *A Survey Journal of Economic Literature*, 14, No 4.

18. Simon H., «Rationality as Process and as Product of Thought», *Economic Review*, 68, No 2, June 1978.

συνήθως την άποψη της πλειοψηφίας των μελών των συνδικαλιστικών οργανώσεων.

Ενώ οι νεοκλασικοί δίνουν έμφαση στην επικυριαρχία των δυνάμεων της αγοράς πάνω στη διαμόρφωση των μισθών και της απασχόλησης, οι θεσμικοί, αντίθετα, επικεντρώνουν την ανάλυσή τους σε θεσμικούς παράγοντες, όπως οι καταταμημένες αγορές εργασίας, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, καθώς και σε κοινωνιολογικούς παράγοντες, όπως οι κοινωνικές τάξεις, οι φυλετικές διακρίσεις, κ.λπ.. Οι θεσμικοί επιμένουν επίσης στη σημασία που έχουν οι ατέλειες της αγοράς εργασίας, όπως οι σταθεροί μισθοί, η ανεργία μακράς διάρκειας, τα εμπόδια στην κινητικότητα εργασίας, καθώς και το χαμηλό επίπεδο πληροφόρησης.

Οι θεσμικοί οικονομολόγοι, όσον αφορά την ερευνητική μεθοδολογία,¹⁹ προτιμούν τις ιστορικές αναλύσεις, καθώς και τις συγκεκριμένες περιπτώσεις επί μέρους εργασιακών ζητημάτων, όπου διερευνούν τον τρόπο που λειτουργεί στην πράξη η αγορά εργασίας και τα σχετικά με την εργασία οικονομικά δεδομένα.

4. ΝΕΟΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ Ή ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Η νεομαρξιστική ή ριζοσπαστική σχολή στην οικονομική της εργασίας έχει τις ρίζες της στις θεωρίες του Karl Marx που επικεντρώνονται στην ιστορική διαδρομή της πάλης των τάξεων και του διαλεκτικού υλισμού. Σύμφωνα με τις θεωρίες αυτές, που μέρος τους επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί στην πράξη στις χώρες του πρώην «υπαρκτού σοσιαλισμού», η ανθρώπινη ιστορία χαρακτηρίζεται από την ανελέητη πάλη των δύο μεγάλων τάξεων, που στον εικοστό αιώνα εκπροσωπείται από τους εργοδότες και τους εργάτες.

Οι νεομαρξιστές και κοινωνιολόγοι, όπως οι Victor Allen, David Gordon, Harry Braverman, Richard Hyman, κ.λπ., προεξέτειναν την αρχική μαρξιστική θεωρία σε πιο σύγχρονα δεδομένα, παίρνοντας υπόψη τους την πολυπλοκότητα των σύγχρονων βιο-

19. Ο όρος μεθοδολογία αναφέρεται «στις μεθόδους και τις διαδικασίες, με τις οποίες οι οικονομολόγοι και οι κοινωνικοί επιστήμονες επιδιώκουν να εξηγήσουν την πραγματική ανθρώπινη συμπεριφορά». Βλ., Kaufman B., 1994, *The Economics of Labor Markets*, The Dryden Press, σ. 32.

μηχανικών κοινωνιών και εργασιακών σχέσεων.²⁰ Η σχολή αυτή, η οποία αναπτύχθηκε κυρίως στη Δυτική Ευρώπη, υποστηρίζει ότι, αντί για εργασιακές σχέσεις, θα έπρεπε να γίνεται λόγος για εργασιακές αντιθέσεις και συγκρούσεις. Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και οι άλλοι θεσμοί του συστήματος των εργασιακών σχέσεων, κατά τους θεωρητικούς της ίδιας σχολής, έχουν ως σκοπό να απορροφήσουν τις εντάσεις, που εύλογα ενυπάρχουν στις εργασιακές αντιθέσεις, και να διατηρήσουν την υπάρχουσα ισορροπία στο πολιτικό σύστημα, όπου παραμένουν οι ταξικές διαφορές και η επικυριαρχία των ανώτερων τάξεων πάνω στις κατώτερες. Τόσο η νεοκλασική όσο και η θεσμική σχολή, υποστηρίζουν οι νεομαρξιστές, αντιπαρέχονται το γεγονός ότι οι πραγματικές αιτίες των απεργιών είναι σύμφυτες με τη φιλοσοφία και λειτουργία του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Η παρουσία και επιρροή της σχολής αυτής τελευταία υπέστησαν σοβαρά πλήγματα μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η οικονομική της εργασίας και οι εργασιακές σχέσεις αναπτύχθηκαν ως αλληλοσυνδεδεμένοι επιστημονικοί κλάδοι. Η βασική διαφορά τους έγκειται στο ότι, ενώ η οικονομική της εργασίας δίνει έμφαση στις οικονομικές πτυχές της εργασίας, οι εργασιακές σχέσεις, αντίστροφα, επικεντρώνονται περισσότερο στις εργασιακές πτυχές της οικονομίας. Η οικονομική της εργασίας ασχολείται ειδικότερα με τους τρόπους προσδιορισμού των μισθών και της απασχόλησης στην αγορά εργασίας και στη συνακόλουθη διανομή του εισοδήματος ανάμεσα σε άτομα και οικογένειες. Οι εργασιακές σχέσεις αναφέρονται κυρίως στις σχέσεις εργασίας ανάμεσα στους μισθωτούς, τους εργοδότες και το κράτος, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας, στις συλλογικές διαπραγματεύσεις, στις συνδικαλιστικές οργανώσεις και στις εργασιακές συγκρούσεις.

20. Gordon D., 1972, *Theories of Poverty and Underemployment*, Lexington Mass, Lexington Books. Επίσης, Braverman H., 1974, «Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century», New York, *Monthly Review Press*. Επίσης, Hyman R., 1975, *Industrial Relations: A Marxist Introduction*, 1975, London, Macmillan.

Παρ' όλη τη μεγάλη διεθνή τους διάδοση, ιδιαίτερα στις αγγλοσαξονικές χώρες,²¹ στην Ελλάδα καθυστέρησε πολύ η εισαγωγή τους ως αυτοτελούς πεδίου έρευνας και διδασκαλίας. Ο όρος εργασιακές σχέσεις καθιερώθηκε για πρώτη φορά με αρθρογραφία και μελέτες μετά το 1974.²² Επιλέχθηκε ο όρος εργασιακές σχέσεις (labour relations) και όχι βιομηχανικές σχέσεις (industrial relations) που συνηθίζεται στη Μ. Βρετανία κυρίως, επειδή ο τελευταίος θα έδινε την εντύπωση ότι πρόκειται για σχέσεις ανάμεσα σε βιομηχανίες.²³

Αυτοτελείς δημοσιεύσεις για θέματα οικονομικής της εργασίας δημοσιεύτηκαν επίσης κατά κύριο λόγο από τα τέλη της δεκαετίας του 1960.²⁴ Αλλά και μέχρι σήμερα, συγκριτικά με την ακαδημαϊκή και ερευνητική παρουσία των κλάδων σε διεθνές επίπεδο, η ανάπτυξή τους στην Ελλάδα είναι σχετικά περιορισμένη. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να αποδοθεί στην παραδοσιακά εκτεταμένη επίδραση της νομικής επιστήμης και ειδικότερα του εργατικού δικαίου πάνω σε εργασιακά ζητήματα, στην αναιμική ανάπτυξη στη χώρα μας της βιομηχανίας (ένας τομέας όπου αναπτύσσονται έντονα οι εργασιακές σχέσεις), καθώς και στην ισχυρή πολιτικοποίηση του ζητήματος που ως ένα βαθμό απέτρεπε την αντιμετώπιση του από επιστημονική σκοπιά.

Η ωρίμαση των οικονομικών, πολιτικών και συνδικαλιστικών δεδομένων, η προώθηση της ένταξης της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η ανάγκη αναμόρφωσης της ακαδημαϊκής παιδείας και έρευνας σε περισσότερα εφαρμοσμένα πεδία επιβάλλουν και προδικάζουν την αναβάθμιση και ανάπτυξη των δύο αυτών σημαντικών σύγχρονων επιστημονικών κλάδων.

21. Βλ. Hyman R., «Industrial Relation in Europe: Theory and Practice», *European Journal of Industrial Relations*, Volume 1, Number 1, 1995.

22. Βλ. Κατσάνεβας Θ., *Εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα: Το Θεσμικό Πλαίσιο και οι Συλλογικές Διαπραγματεύσεις*, σε πρωτόλεια μορφή, 1976. Έκδοση στη σειρά Ερευνητικές Εργασίες του ΚΕΠΕ, 1981, και στη σειρά Επιστημονικές Μελέτες του ΚΕΠΕ, 1983.

23. Κατσάνεβας Θ., «ως ανωτέρω», σ. 21-22.

24. Φακιολάς Α., 1969, *Προσδιοριστικοί παράγοντες της Βιομηχανικής Απασχόλησης εν Ελλάδι*, Αθήναι. Επίσης, Λιανός Θ., 1975, *Εργατικός μισθός και απασχόληση*, Αθήναι, Παπαζήσης.

